

О.П. КОВАЛЬ. УПРАВЛІННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ДІТЕЙ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ТА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглядається питання управління майновими правами дітей за допомогою використання конструкції довірчого управління. Структуру статті складає 2 частини: перша, щодо управління майном дітей їх батьками, а друга – органами опіки та піклування. Наводяться приклади законодавчих змін, за допомогою яких довірче управління майном в опікунській сфері набуло б більшого поширення в Україні.

Ключові слова: довірча власність, договір управління майном, опіка, піклування, майно, діти, неповнолітні, органи опіки.

Рассматривается вопрос управления имуществом детей с помощью использования конструкции доверительного управления. Структура статьи состоит из 2 частей: первая касается управления имуществом детей их родителями, а вторая – органами опеки и попечительства. Приводятся примеры законодательных изменений, с помощью которых доверительное управление имуществом в опекунской сфере приобрело бы большего применения в Украине.

Ключевые слова: доверительная собственность, договор управления имуществом, опека, попечительство, имущество, дети, несовершеннолетние, органы опеки.

In the article the author discusses management of property rights of children through the usage of trust management construction. Structure of the article consists of 2 parts: the first relates to the asset management of children by their parents, and the second - by the the guardianship authorities. Article also includes examples when trust management gains more application in tutorial sphere by the means of legislative changes in Ukraine.

Key words: trusts, property rights, custody, guardianship, property, children, juveniles, child custody.

Охорона дитинства є одним із стратегічних загальнонаціональних пріоритетів державної політики багатьох країн світу. Стаття 27 Конвенції про права дитини надає кожній дитині право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, морального та соціального розвитку дитини. Батьки або інші особи, які їх замінують, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Всебічний розвиток дітей тісно пов'язаний з умовами в яких вони ростуть, але іноді саме соціальні та економічні труднощі ускладнюють роль батьків та держави у забезпеченні прав дітей.

Однією з найважливіших груп прав дитини є її майнові права, та право власності зокрема. У силу свого віку діти не мають повний обсяг дієздатності і відповідно не можуть здійснювати свої права самостійно, тому майном, що належить малолітній дитині, управляють інші особи і у першу чергу - її батьки. Разом з тим малолітні особи можуть набути майно у власність за тими чи іншими правовими підставами (за договором дарування, у спадщину, в процесі приватизації тощо). Отже, сфера набуття дитиною права власності щодо майна досить широка згідно з чинним законодавством, але нормативний захист, охорона майнових прав та управління майном дітей досі залишаються не досконалими, що призводить до значних зловживань батьківськими та опікунськими правами, а також до неналежного виконання службових обов'язків посадовими особами органів опіки та піклування.

Для управління майновими правами та захисту інтересів дітей, законодавець створив новий правовий механізм – довірче управління майном. Конструкція довірчого управління майном застосовується в цивільному та сімейному праві України, що частково простежується в майнових правовідносинах батьків та дітей, а також відображається в існуванні інституту опіки та піклування.

Так, згідно з чинним Сімейним кодексом (СКУ) право батьків на управління майном дитини виникає на підставі прямої вказівки закону. Воно не ґрунтується на договорі сторін, тому на відносини батьків та дітей не розповсюджують свою дію норми цивільного законодавства щодо управління майном. Кодекс про шлюб та сім'ю України (КпШС України) 1969 р. містив норми, що регулювали управління майном дітей. Стаття 78 цього Кодексу проголосувала, що, якщо в неповнолітніх є належне їм майно, батьки управляють ним як опікуни й піклувальники без спеціального на те призначення, але з додержанням відповідних правил про опіку й піклування. Новий Сімейний кодекс такого застереження не має, хоча його важко визнати зайвим. На відміну від опікунів, які мають підтвердити свої повноваження, то батьки згідно зі статтею 177 СКУ управляють майном, що належить малолітній дитині, без спеціального на те повноваження та лише в інтересах дитини. При здійсненні дій щодо управління майном батьки фактично здійснюють ті дії, які б мав здійснювати власник майна самостійно. Отже, здійснюючи володіння, користування та розпорядження майном дитини, батьки мають діяти лише в інтересах та на користь дитини. Нажаль, фактичне управління майном дитини може здійснюватись батьками всупереч інтересам дитини, коли гроші від реалізованого майна можуть використовуватись для задоволення потреб самих батьків. Наслідком таких зловживань є ситуації, коли діти залишились без житла та без засобів до існування, тоді як батьки розпродали все майно, а органи опіки і піклування позбавили їх батьківських прав.

Щодо дитячих речей, то КпШС України 1969 р. не встановлював для них спеціальних правил, оскільки такі речі входили до складу подружнього майна. Новий Сімейний кодекс України, у свою чергу, проголосив принцип роздільності майна дітей та батьків. Так, стаття 173 даного Кодексу визначає, що батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Вперше СКУ надав закріплення права власності дитини на майно, що належить виключно їй та знаходиться у її користуванні. Тому у разі поділу майна подружжя, дитячі речі враховуватись не будуть, оскільки вони належать дитині.

При відсутності договору сторін у таких правовідносинах, та подальшої відповідальності батьків за вчинення неправомірних дій щодо майна дітей, законодавець визначив категорії правочинів, які визначають та обмежують права батьків щодо майна дітей:

1) правочини, які батьки мають право вчиняти вільно. До цих правочинів відносяться дрібно побутові, які не вимагають згоди органів опіки та піклування. Наприклад, щодо продажу застарілих дитячих речей для купівлі продуктів харчування.

2) правочини, які батьки мають право вчиняти з дозволу органу опіки та піклування. До даної категорії належать договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири. Також, батьки не мають права видавати письмові зобов'язання від імені дитини та відмовлятися від її майнових прав.

3) правочини, які батьки взагалі не мають права вчиняти з майном дитини. Сімейний кодекс не містить чіткого переліку таких правочинів щодо батьків, але

за аналогією можна використати ЦКУ, який передбачає, що опікуни не можуть здійснювати дарування від імені дитини, зобов'язуватися від його імені порукою, а також укладати з підопічним договорів, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування за договором позички¹.

Згідно зі ст. 242 ЦКУ батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Батьки (усиновлювачі) можуть укладати за неповнолітніх дітей будь-які угоди. Але управління майном дітей батьки (усиновлювачі) здійснюють за умови, що укладення угод не суперечить інтересам дітей.

Слід зауважити, що існують випадки коли батьки не завжди можуть здійснювати належне управління майном власних дітей. У зв'язку з розширенням кола об'єктів права приватної власності, діти можуть набувати прав на такі особливі об'єкти як акції, облигації інші цінні папери, які в свою чергу вимагають спеціальних знань та навичок. До малолітніх осіб можуть також переходити права на частки у статутному капіталі господарських товариств². Очевидним є необхідність передачі такого майна спеціальним суб'єктам підприємницької діяльності – професійним управителям. Чинний Сімейний Кодекс не містить норм щодо можливості передачі батьками частини своїх повноважень по управлінню майном дітей професійним управителям. За аналогією можна використати статті Цивільного Кодексу щодо управління майном особи, над якою встановлено опіку. Так, п. 4. ст. 72 ЦК визначає, якщо підопічний є власником нерухомого майна або майна, яке потребує постійного управління, опікун може з дозволу органу опіки та піклування управляти цим майном або передати його за договором в управління іншій особі. У свою чергу ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» № 2623-IV від 2 червня 2005 р. закріплює, що органи опіки та піклування здійснюють контроль за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей.

Отже, доцільним та правильним в даному випадку було б використання такого правового механізму як договір управління майном, за яким установник управління (батьки дитини з дозволу органу опіки та піклування або органи опіки та піклування зокрема), передає майно в управління довірєній особі, а довірена особа зобов'язана управляти цим майном в інтересах набувача вигоди (малолітньої дитини).

Деяко інша справа у цивільному законодавстві щодо порядку управління опікуном чи піклувальником майном підопічної особи.

Згідно зі ст. 55 ЦКУ опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Так, опіка встановлюється над малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними. Піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена.

Цивільне законодавство передбачає роздільність правовідносин опіки: опіка над особою зокрема та окремо опіка над її майном. Управління майном особи, над якою встановлено опіку, здійснює опікун, який зобов'язаний дбати про збереження та використання майна підопічного в його інтересах. До такого управління

відносяться дії щодо утримання в належному стані будинку, ведення господарства, ремонт, здійснення різного роду платежів, страхування тощо.

У більшості випадків опікуни чи піклувальники призначаються переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним. Однак, якщо дитина постійно перебуває у закладі охорони здоров'я, навчальному чи іншому дитячому закладі, то функції опікуна чи піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію цих закладів³.

Питання про встановлення опіки над майном, оформлення належних документів щодо майна, над яким установлюється опіка вирішується органами опіки та піклування. На кожну особу, яка потребує опіки чи піклування, органи опіки та піклування складають реєстраційну картку, а також за актом здійснюють опис майна, що їй належить⁴.

Що стосується захисту майна сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, то п.55 Постанови Кабінету Міністрів України N 866 від 24 вересня 2008 р. «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» визначає, що особи яким стало відомо про наявність у дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, майна, повідомляють про це службу у справах дітей за місцем знаходження майна. У свою чергу, дана служба складає опис такого майна (один примірник опису та завірені копії документів зберігаються в службі у справах дітей за місцем знаходження майна, другий примірник та оригінали документів - в особовій справі дитини). У разі встановлення опіки, піклування над дитиною, яка перебуває у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, служба у справах дітей разом з адміністрацією закладу забезпечує передачу дитини на виховання опікуну чи піклувальнику. Пункт 2.12 «Правил опіки та піклування» № 387/3680 від 26.05.99 закріплює, що майно передається опікунам або піклувальникам за актом, один примірник якого знаходиться в органах опіки та піклування, а другий передається опікуну або піклувальнику. Акт передачі майна складається представниками органів опіки та піклування і підписується ними, опікунами або піклувальниками й не менш ніж двома понятими. Гроші та цінні папери передаються на зберігання до установи банку.

Існують випадки, коли дитина та майно, яке їй належить знаходяться в різних містах та навіть країнах. Якщо місце походження дитини не є місцем знаходження її майна, то опис майна складається у трьох примірниках (один примірник зберігається в службі у справах дітей за місцем знаходження майна, другий – в особовій справі дитини, третій – за місцем походження дитини). Таким же чином, якщо у особи, над якою встановлено опіку чи піклування, є майно, що знаходиться в іншій місцевості, то опіка над цим майном встановлюється органом опіки та піклування за місцезнаходженням майна⁵.

Це означає, що якщо малолітня дитина, наприклад, отримала у спадок майно (будинок тощо), що знаходиться на території Росії, то опіка над цим майном буде встановлюватись закордонним органом опіки та піклування за місцезнаходженням майна. Така ситуація є досить незручною, бо викликає множинність опікунів щодо майна підопічного. Тому і контроль за здійсненням опікунами своїх повноважень є дещо обмеженим, а це в свою чергу може призвести до зловживань з боку опікунів.

Отже, інститут опіки та піклування, виконуючи функції захисту інтересів підопічного, далеко не завжди здатний забезпечити повноцінну охорону саме

майнових його інтересів. Призначення управителя таким майном може попередити зловживання з боку опікунів та забезпечити управління майном підопічного на професійній основі. Таким правовим механізмом, здатним задовольнити попит на послуги по управлінню майном може бути договір довірчого управління майном. Його використання в даних правовідносинах може бути обумовлено не лише знаходженням такого майна в іншій місцевості, що перешкоджає призначеному опікуну чи піклувальнику управляти цим майном та контролювати діяльність таких управителів, а й особливими властивостями майна підопічного.

Наявність ознак довірчого управління в діяльності органів опіки та піклування є неоднозначним, що у свою чергу викликає різні погляди науковців з цього приводу.

С. А. Сліпченко вважає, що в основі такого виду опіки як опіка над майном лежить конструкція права довірчої власності, яка і повинна регулюватись нормами даного інституту. На його думку, право опіки над майном підопічного, що виникло на основі рішення органу опіки та піклування, має ті самі ознаки, що і право довірчої власності, встановлене договором. Тому, автор вважає доцільним іменувати в законодавстві опіку над майном, що виникає внаслідок договору, – довірчим управлінням⁶.

Цієї ж думки дотримується Р.А. Майданик, який вважає, що аналіз управління майном, що знаходиться під опікою, умови його зберігання та відчуження, отримання доходів від управління майном дозволяє зробити висновок, що правовідносини, які виникають із встановлення опіки над майном за своїми характеристиками тотожні одному з різновидів трасту в англосаксонській системі права – охоронному трасту⁷.

Дещо іншої думки дотримується Ю. Курпас, яка в своєму дисертаційному дослідженні «Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні» зазначає, що діяльність опікуна, хоча й певним чином відображає ідеї зародження довірчого управління майном в сучасному його вигляді, проте, безумовно, відрізняється від діяльності довірчого управителя. Основна різниця між ними полягає в тому, що опікун, управляючи майном підопічного, виступає від його імені, в той час, як довірчий управитель вчиняє правочини від власного імені. Саме здійснення опікуном управління майном від імені підопічного призводить до втрати сенсу довірчої конструкції та її поєднання з відносинами опіки та піклування⁸.

Нажаль, до сьогодення на практиці договірна конструкція довірчого управління майном підопічних осіб фактично не була затребувана. Можливо, це викликано недосконалою законодавчою базою, яка регулює відносини довірчого управління майном. Детальний аналіз статей ЦКУ щодо управління майном надає підстави вважати, що використання конструкції довірчого управління майном в діяльності органів опіки та піклування все ж таки могло мати місце, але після внесення деяких змін до законодавства.

До таких змін можна віднести:

– введення до ЦКУ статті щодо довірчого управління в особливих випадках. Так, наприклад, Цивільний Кодекс РФ містить статтю 1026 «Довірче управління майном на засадах передбачених законом». Російський законодавець ввів до переліку підстав виникнення довірчого управління майном - рішення органу опіки та піклування про встановлення піклування в формі патронажу. В основі цих правовідносин, як правило, лежить не просто договір, а цілий юридичний

склад – рішення органу опіки та піклування та сам договір з довірчим управителем⁹;

– чітке зазначення в законодавстві хто саме може бути установником управління в даних правовідносинах. Доцільним було б вважати таким саме орган опіки та піклування. Здійснення функцій представництва та захисту інтересів підопічного могло б зберігатися при цьому за опікуном або піклувальником; передбачений у законодавстві порядок розпорядження майном підопічного як з боку опікуна, так і з боку довірчого управителя, що створить єдиний режим управління майном підопічної особи; внесення уточнень щодо видів майна, яке має передаватись в управління за договором довірчого управління, та яке може знаходитись під опікою самого опікуна чи піклувальника.

1. *Цивільний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 - 2003 р.– № 40. – Ст. 68. 2. *Жилінкова І.В.* Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. – Х.: Ксилон, 2008. – С. 176. 3. *Сімейний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України від 31.05.2002. – 2002. – № 21. – Ст. 245. 4. *Держкомсім'ямолодь України*, Міносвіти, МОЗ України, Мінпраці України; Наказ, Правила опіки та піклування від 26.05.1999 № 34/166/131/88 // Офіційний вісник України від 16.07.1999. – 1999. – № 26. – Ст. 115, код акту 8397/1999. – П. 2.7. 5. *Цивільний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – 2003. – № 40. – Ст. 74. 6. *Слипченко С.А.* Право доверительной собственности. – Х.: Консум, 2000. – С. 112. 7. *Майданик Р.А.* Траст: собственность и управление капиталами (природа прав, рецепция в право Украины). – К.: Наук. думка, 1995. – С. 136. 8. *Курнас Ю.В.* Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні: Дис... канд. юрид. наук // Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. 9. *Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации: В 3 т. – Т. 2. (постатейный)* / Под ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина. – М.: Юрайт-Издат, 2007.